

УДК 930.2:355.48(477)“1943/1944”

В. М. СІМПЕРОВИЧ

**БОЙОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1943–1944 рр.
У ВІТЧИЗНЯНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ**

В історіографічному та едиційно-археографічному аспектах аналізуються вітчизняні документальні публікації, в яких відображені результати стратегічних і фронтових наступальних операцій радянських військ на українських теренах у 1943–1944 рр.; з'ясовується джерельно-інформаційний потенціал подібних науково-документальних видань; накреслюються перспективні напрями археографічної роботи в цій царині.

Ключові слова: “Друга світова війна”; визволення України від нацистських загарбників; вітчизняні документальні публікації; археографія; історіографія.

Документальна спадщина періоду Другої світової війни, що введена до наукового комунікативного простору, посідає помітне місце серед археографічних публікацій, здійснених на теренах України, та є доволі значною за обсягом й інформаційним потенціалом. Прикметним складником цього історіографічно задокументованого поля є науково-документальні видання, в яких відображені різні аспекти “Битви за Україну” – характерних перипетій вигнання нацистських загарбників з українських теренів у грудні 1942 р. – жовтні 1944 р.

Сучасний поступ вітчизняної історичної науки складно уявити без усебічного вивчення наявного едиційно-археографічного доробку. Різноманітні документальні збірники, що ілюструють характерні особливості визволення території України від нацистів у 1943–1944 рр., у модусах історіописання перебувають постійно, оскільки без прискіпливого їх аналізу неможливо зрефлексувати ту чи іншу наукову студію. Проте таке історіографічне пізнання, як правило, акцентується лише на оцінці археографічних надбань у розрізі тих завдань, що стоять перед дослідниками. Беручи до уваги цей факт, у запропонованій науковій статті окреслимо характерні археографічні набутки у висвітленні наступальних ініціатив Червоної армії в 1943–1944 рр.; з'ясуємо джерельно-інформаційний потенціал тематичних науково-документальних видань; накреслимо перспективи едиційно-археографічного опрацювання порушеної теми.

* *Сімперович Володимир Миколайович* – кандидат історичних наук, учений секретар Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

Зважаючи на особливості вітчизняної історіографічної парадигми, у процесі археографічної репрезентації документів “Битва за Україну” можна умовно виокремити два досить неоднозначні періоди: радянський та пострадянський. У радянську добу широко тиражувалися різноманітні збірники документів та матеріалів. Проте варто зауважити, що в СРСР публікація подібних джерел відбувалася в рамках жорсткого політико-ідеологічного диктату керівної Комуністичної партії. Цілком зрозуміло, що джерелознавча евристика та основоположні принципи едиційної археографії за таких умов спиралися винятково на принцип “партійності”, а тому відбір документів для публікації здійснювався заангажовано, в руслі наявних пропагандистсько-ідеологічних схем і кліше. Другий, якісно новий період, розпочався з проголошенням незалежності України і триває до цього часу. У незалежній Українській державі археографічно-евристичний арсенал відбору документальних джерел та едиційно-археографічній інструментарій зазнали кардинальних змін, позбулися політичних викривлень та ідеологічних штампів. Однак, попри певні здобутки з публікації документів із зазначеної теми, порушена проблема залишається далеко позаду модерних викликів історіографії Другої світової війни.

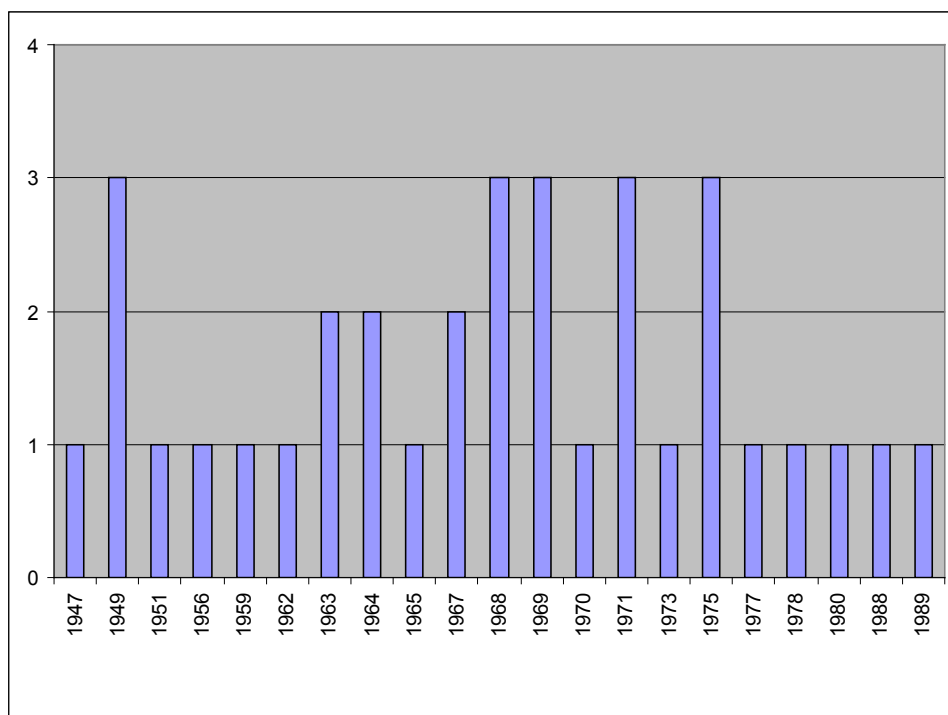
Археографічна робота в цій царині розпочалася відразу після закінчення війни на українських теренах. Професійні історики й архівісти почали формувати джерельну базу, видавати збірники документів і матеріалів. Щоправда, їх усебічне опрацювання не завжди відповідало вимогам історичної науки, наближувало тематику публікацій до актуальних “завдань соціалістичного будівництва” та “партійних рішень”. До того ж, чимало документів і матеріалів (ба навіть цілі фонди) були сховані в спеціальних архівних схронах, що призвело не лише до ускладнення роботи дослідників, а й гальмувало процес уведення в науковий обіг багатьох джерел. Однак за радянської доби в Україні було видано чимало кількості різноманітних збірників документів і матеріалів, спогадів, епістолярних джерел тощо.

В умовах радянської дійсності часто публікувалися збірники документів і матеріалів, які подавали історію фактично всіх областей України в роки Другої світової війни¹. Слід наголосити, що окремі “регіональні” видання зорієнтовані винятково на тему визволення краю від нацистських загарбників. Як правило, такі документальні збірники презентували розлогі історичні статті, підготовлені професійними дослідниками про всі складники Другої світової війни в тому чи іншому регіоні, а тематичні матеріали розміщувалися в окремому розділі або ж “міксувалися” з документами, що висвітлювали перипетії нацистської окупації та відбудовні колізії радянського уряду. Зазвичай джерела з історії визвольних боїв Червоної армії на теренах України займали доволі помітне місце на шпальтах подібних видань (у

середньому кожен “регіональний” збірник уміщував 20 – 40 документів із зазначеної теми). Документальний масив переважно формувався за хронологічним принципом і характеризувався жанрово-видовою розлогістю джерел (видання охоплювали: повідомлення радянського Інформбюро про визволення населених пунктів, накази, донесення, зведення, витримки із формулярів та журналів бойових дій радянських військових об’єднань, з’єднань, частин і підрозділів, кореспонденції про героїчні подвиги, вітальні листи, доповідні записки, витяги з нагородних листів, передові статті газет тощо). Попри тенденційність уміщених у таких документальних збірниках матеріалів, переважна більшість із них вирізняється розлогим науково-довідковим апаратом: іменними та географічними показниками, переліками документів і матеріалів, примітками та додатками. Звичайно, документальні публікації, підготовлені фаховими істориками та спеціалістами архівних інституцій, вирізняються своєю тематичною спрямованістю, цікавим і професійним поданням конкретних, найчастіше специфічних питань регіональної військової історії, проте необхідно відзначити й ще одну притаманну їм рису: залежність від ідеологічних чинників й штучне обмеження сюжетного ряду, в межах якого подавалися документи.

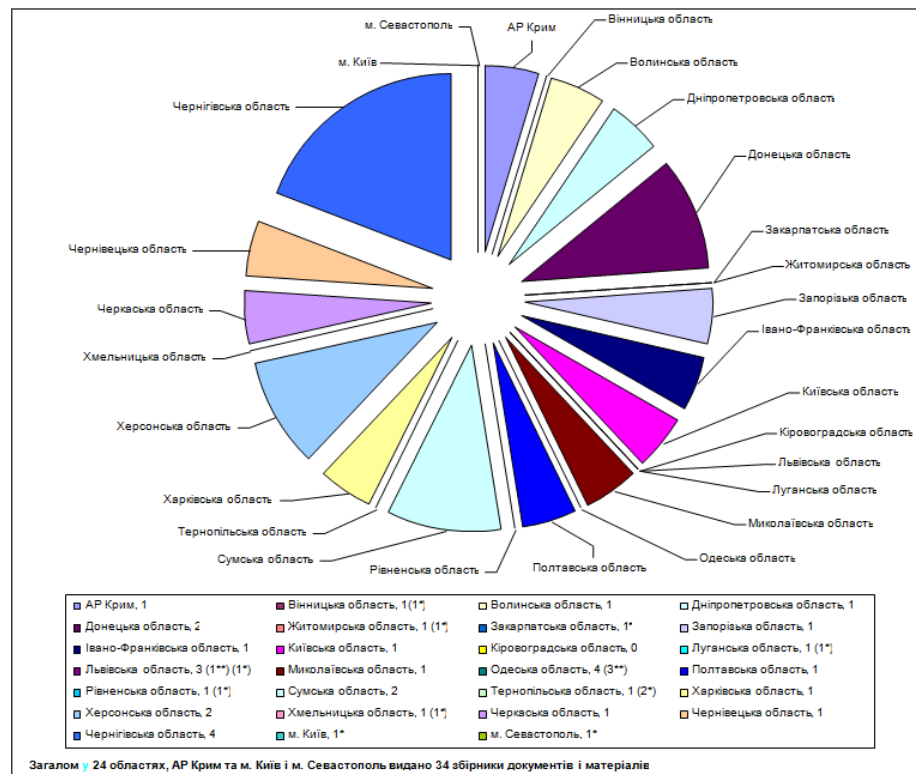
Таблиця 1.

Кількість вітчизняних “регіональних” збірників документів та матеріалів за роками видання

Таблиця 2

Географія охоплення “регіональних” документальних видань

* Окремі тематичні документи про регіон включені до інших збірників документів і матеріалів.

** Включно з документальними збірниками, що ілюструють перипетії вигнання нацистських окупантів із обласних центрів України.

Багато документів про визволення України від нацистів загалом та окремих міст і регіонів зокрема публікували й вітчизняні періодичні видання. Так, низка документальних матеріалів була надрукована в історико-архівознавчому часописі Архіву України²². Звичайно, як і збірникові видання, подібні публікації вирізнялися вимушеним використанням “потрібних” джерел, пропагуванням “комуністичної лінії” та “радянського військового братерства” тощо. Оприлюднені матеріали водночас збільшували археографічну базу порушеної теми, зрештою, активізували процес наукового рефлексування проблеми.

У повоєнні роки практикувалося й видання своєрідних “міксів” документальних нарисів, статей, архівних документів і матеріалів. Як приклад наведемо збірник “І наша частка в Перемозі”, виданий у 1987 р. у Львові³. У ньому повідомляється про те, як мешканці Волинської,

Львівської, Ровенської, Тернопільської і Хмельницької областей брали активну участь у визволенні рідної землі від нацистських загарбників. У подібних виданнях були опубліковані документи, які фіксували події, що відбувалися на території України відразу після її визволення, показано, як в умовах воєнного часу, а потім у перші післявоєнні місяці вирішувалися питання військового, економічного й політичного характеру.

Видавалися й спогади учасників Другої світової війни про бої за визволення українських теренів від нацистських загарбників⁴. Часто публікувалися й епістолярні матеріали учасників визволення України загалом чи певного регіону зокрема⁵.

Тема вигнання нацистських окупантів з окремих регіонів України знайшла втілення й у доволі специфічному збірнику документів і матеріалів, підготовленому і виданому в 1984 р. В умовах компартійно-ідеологічного диктату радянські археографи не могли оминати увагою “питання інтернаціонального братерства та дружби”, у результаті чого з’явилася збірка документів із цієї проблематики⁶.

У 1985 р., на “присмерковому етапі” радянської державності в Україні, завдяки плідній співпраці фахових істориків та архівістів-практиків, надруковано фундаментальний документальний три томник “Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945: Документы и материалы”, перевиданий у 1985 р.⁷. Для нас, насамперед, цікаві другий та третій томи, що вміщують різноманітні документи про події на теренах України в 1943–1944 рр. До другого тому ввійшли документи, які висвітлюють історичні події на Лівобережній Україні та битву за Дніпро (усього 96 різнопланових документів із хронологічними рамками від 23 листопада 1942 р. до 16 лютого 1944 р.). У третьому томі документального видання представлено документи, що стосуються перипетій наступальних дій Червоної армії на території Правобережної України (завершальний том документального збірника подає 79 документів із теми “Битва за Україну”). Загалом документальний виклад подій розпочинають армійські оперативні зведення за грудень 1942 р., у яких повідомляється про перші бої на території України. Далі події на українських теренах задокументовують різноманітні військово-оперативні та політичні донесення, передовиці із преси, постанови, накази, вітальні листи, директиви, доповідні записки, довідки, світлини. Загалом документи в хронологічному порядку ілюструють особливості визволення великих міст України, основні битви, розповідають про героїзм радянських воїнів (зазвичай зацентровано увагу на подвигах воїнів-комсомольців, комуністів та ін.). Як правило, подібні матеріали археографічно підбиралися таким чином, що ілюстрували лише “вражаючі” успіхи Червоної армії, певною мірою гіперболізували подвиги радянських воїнів. Також уміщено документи про початок

відбудовних процесів, допомогу армії населенню тощо. Щоправда, навіть імплементовані радянською владою в середині 1980-х рр. в українське суспільство імпульси “гласності” та “демократизації” нічого не змінили в едиційно-археографічних підходах до публікації подібних документів. Багато матеріалів, як і раніше, ілюстрували події, що не стосувалися теми: 25-ту річницю Радянської України та Червоної армії і навіть 26-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. На сторінках видання з’являлися й такі “цікаві” документи, як, наприклад, “Із опису бойових дій військ НКВС з ліквідації банд українських буржуазних націоналістів на території Українського округу”⁸. Прикметно, що документальний блок “трактує” завершення визволення України від нацистів 14 жовтня 1944 р., проте відразу були вміщені документи “Із бойового донесення штабу 4-го Українського фронту про визволення Ужгорода” та “Наказ Верховного Головнокомандувача про визволення Ужгорода” від 27 жовтня 1944 р.⁹ Завершує тему документ від 30 листопада 1944 р. “Із політдонесення начальника політвідділу 18-ї армії політуправління 4-го Українського фронту про підсумки бойових дій армії в Карпатській операції”¹⁰. Звичайно, укладачі документального збірника вмістили його винятково з прозаїчної причини – його підписантом був генерал-майор Л. Брежнев, проте цей документ ілюструє інше: умовний характер дати 28 жовтня 1944 р. як завершальної точки відліку вигнання нацистських окупантів з України.

Отже, необхідно зазначити, що українська радянська археографія мала певні досягнення в справі видання документальних матеріалів про особливості стратегічних і фронтових наступальних операцій радянських військ на теренах України у 1943–1944 рр. (лише “регіональних” збірників документів і матеріалів видано близько 40 найменувань). Однак на роботі археографів негативно позначився всебічний тиск ідеологічних постулатів Компартії. Це призвело до тенденційності, ідеологічного догматизму, однобічності та упередженості, вузьких тематичних напрямів переважної більшості документальних видань, свідомого замовчування і навіть фальсифікації певних історичних подій і фактів.

Новий поступ у публікації документів з історії радянсько-німецького протистояння на теренах України в 1943 – 1944 рр. розпочався вже в умовах незалежної України. Після відновлення суверенного статусу Української держави едиційно-археографічний процес, пов’язаний із порушеною проблемою, набув нових імпульсів розвитку: пріоритетним завданням у процесі підготовки документальних видань стало висвітлення маловідомих або й невідомих сторінок Другої світової війни, введення в науковий обіг нових документів. Зникла обмеженість, ідеологічна патетика, пропагандистська спрямованість, чітка настанова на “єдино правильний” партійний принцип наукового пізнання, політико-ідеологічні нашарування часів комуністичної епохи. Науково-ар-

хеографічного рефлексування зазнали раніше табуйовані теми поразок, стратегічних і тактичних прорахунків командування, втрат радянських військ під час визвольних боїв за українські землі тощо.

За відносно короткий період існування незалежної України вже видано декілька цікавих збірників документів і матеріалів, що містять інформацію з історії визволення України від нацистських окупантів (як правило, ці видання спираються на отриманий у “спадщину” від радянської археографії “регіональний” принцип публікації тематичних документів)¹¹. У цьому плані, наприклад, надзвичайно цікавою та різноплановою є збірка документів “Харьков, 1943-й. Освобожденный навсегда! Сборник документов”, підготовлена харківськими дослідниками А. Підпригорою та В. Вохмянином у 2008 р.¹². Щоправда, незважаючи на “загальну назву”, книжка в документальному вимірі розповідає лише про бойовий шлях 69-ї армії генерала В. Крюченкіна, маючи в основі документи харківської міської влади та спогади очевидців. Як зазначили укладачі в передмові: “До сьогоднішнього дня ці документи залишалися невідомим широкому загалу читачів, істориків та вчених”¹³. До видання ввійшли такі документи: “Приказ Верховного Главнокомандующего Маршала Советского Союза И. В. Сталина “В честь освобождения города Харьков”, 23 августа 1943 года” (щоправда, маловідомість цього документа викликає сумніви); “Боевой путь 69-й армии (февраль – сентябрь 1943 года). Справка оперативного отдела и отделения изучения опыта войны штаба 69-й армии, 13 февраля 1944 года”; “Рыбалов В. А. Освобожденный навсегда (из “Записок заведующего военным отделом харьковского горкома партии”); “Рыбалов Владимир Алексеевич (биография)”; “Доклад председателя исполкома харьковского городского совета депутатов трудящихся А. И. Селиванова на XIII сессии Харьковского городского совета, 9 декабря 1943 года”. Заслуговує на увагу другий у згаданому переліку документ: “Бойовий шлях 69-ї армії”, який з енциклопедичною точністю документує оперативну обстановку на конкретній ділянці німецько-радянського фронту, деталізує співвідношення сил і тактичну щільність, бойовий і чисельний склад 69-ї армії, у хронологічній послідовності конспектує основні бойові сутички з ворогом. Звичайно, “незручних” тем ми тут не знайдемо, в кращому випадку зможемо прочитати: “З огляду на значні втрати в живій силі та техніці, війська Армії це завдання виконати не змогли” тощо. Проте в “деталях” проаналізовані втрати ворога із зазначенням кількості снарядів, мін і навіть гвинтівочних патронів, а також підраховано, скільки солдатів та офіцерів Червоної армії нагороджено орденами та медалями. Зі спогадів В. Рибалова для нас цікаві хіба що його рубриковані розмірковування “Нравы и безнравственность” та “Овчарки и предатели”, де автор констатує звичні для війни, але не звичні для радянської пропаганди речі: голод і холод, проституцію, спекулян-

ство (у т.ч. так званих “мішечників”), вуличний бандитизм (були навіть озброєні пограбування), масову колаборацію тощо.

У зазначеному контексті цю “регіональність” продовжує черговий збірник документів та матеріалів, виданий у Харкові в 2011 р.¹⁴. Документи в ньому згруповані за тематико-хронологічним принципом. Для нас цікавим є розділ “Військові дії по визволенню Харківщини” з підзаголовками для того, щоб відобразити основну тему, що в ньому висвітлюється. На відміну від радянських археографічних видань, у цьому збірнику представлені як радянські, так і німецькі й націоналістичні документи і мемуари, а також радянська, сучасна вітчизняна і зарубіжна література. За подібними археографічними лекалами видані й інші документальні збірники.

У незалежній Україні, окрім збірників документів і матеріалів, публікувалися й щоденникові записи, спогади та мемуари учасників визволення України від нацистів¹⁵. Видавалися й фотодокументальні збірники¹⁶. Також необхідно відзначити збірки німецьких архівних документів, упорядником яких був В. Косик¹⁷. Як і в попередній період, видавалися й “міксовані” документальні видання¹⁸.

У розрізі історії суспільно-політичних і державотворчих процесів заслуговують на увагу й збірники документів про особливості возз’єднання Західної України із Наддніпрянщиною, складну політичну ситуацію на західноукраїнських землях, депортаційні процеси¹⁹. У цьому контексті змістовні збірки документів видав і відомий український дослідник В. Сергійчук²⁰. Комплектуючи подібні матеріали, археографи намагаються показати події з різних ракурсів, щоб можна було осягнути, наскільки неоднозначною була ситуація, а можливо, й зрозуміти позиції, що відстоювали люди, переживаючи колізії і власної долі, й долі всього суспільства.

Прикметно, що в науково-археографічному доробку вітчизняних науковців і ґрунтовні документальні збірники з проблем радянсько-американської співпраці (операція “Френтік”) та поховань німецьких солдатів на теренах України²¹.

Окремо слід відзначити спільне видання академічних істориків та музеологів-практиків: “Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення”²². Залишаючись фактично єдиним на сьогодні загальноукраїнським довідником визволення населених пунктів України від нацистських окупантів, крім наукових досліджень, і, власне, своєрідного літопису-хронографа визвольної епопеї на українських теренах, видання вміщує й унікальний задокументований наратив: архівні документи, фотодокументи, фронтові малюнки, епістолярні джерела тощо.

Серед наукових і науково-популярних робіт з історії Другої світової війни, що ґрунтуються на архівних матеріалах, заслуговує на увагу книжка вінницького дослідника С. Гальчака, що в археографічному ра-

курсі фіксує історію регіону²³. У ній містяться важливі документи, що яскраво засвідчують, звідки можна почерпнути низку фактуальних даних, які стосуються особливостей визволення Вінниччини від нацистських окупантів.

Отже, нині в науковий комунікаційний простір уведено чимало документальних публікацій із проблеми. Активно залучаються нові документи, особливо з недоступних у минулому архівних сховищ, вибудовуються сучасні рівні та стандарти археографічного опрацювання тематичної документалістики. Водночас варто зауважити, що успішному розвитку археографії в цій царині заважає недоступність російських військових архівів, де зосереджено левову частку джерельного масиву з історії наступальних ініціатив радянських військ у 1943–1944 рр. на теренах України.

Загалом завдяки археографічно-публікаційній діяльності вітчизняних дослідників, археографів та архівістів у широкий науковий обіг уведено чимало різноманітних документів і матеріалів про визволення українських земель від нацистських окупантів. Акумуляовані в історіографічний простір документальні публікації дають змогу з різних поглядів подивитися на події воєнного часу, що відбувалися на території України в 1943–1944 рр. Однак, незважаючи на певні досягнення в едиційно-археографічній роботі, надбанням громадськості та наукової спільноти стала лише невелика частина заархівованої документалістики. Саме тому необхідно оперативно поставити нові археографічні завдання, виконання яких сприятиме подальшому документальному висвітленню проблеми. Нові видання різнопланових документальних збірників із різних актуальних питань “визвольної” тематики сприятимуть уведенню в науково-комунікаційний простір цінного матеріалу та порушенню низки важливих історіографічних проблем теоретико-методологічного й подієво-фактуального характеру. А, власне, дієве налагодження самого евристичного, камерального та едиційного інструментарію археографії має відбуватися в тісному взаємозв’язку з прогресивними досягненнями історичного джерелознавства та історіописання.

¹ Борьба трудящих Львовщины против немецко-фашистских захватчиков. 1941–1944. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Ш. Смоляр, А. Ярошенко. – Львів, 1949. – 233 с.; В боях за освобождение Черниговщины. Подборка документов / Сост. И. И. Фастовская и др. – Чернигов, 1975. – 76 с.; Волинь Радянська. 1939–1964. Збірник документів і матеріалів / Упоряд. В. О. Замлинський та ін. – Львів, 1971. – 346 с.; Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). Збірник документів і матеріалів / Упоряд. : М. Л. Бабій та ін. – Одеса, 1971. – 308 с.; Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. Сборник документов и материалов / Сост.: Б. Я. Бриккер и др. – Днепропетровск, 1962. – 364 с.; До-

нецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) : Сборник документов и материалов / Сост.: Лебедев В. И. (отв. сост.) и др. – Донецк, 1980. – 311 с.; Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. Збірник документів та матеріалів / Упоряд. : Г.І. Денисенко та ін. – Київ, 1969. – 291 с.; Запорожская область в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. Сборник документов / Сост.: И. Ф. Воробьев и др. – Запорожье, 1959. – 364 с.; *Каган Т.* В боях за Донбасс: сб. материалов. – 2-е изд., доп. – [Сталино], 1949. – 128 с.; Киевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. Сборник документов / Сост.: Ф. И. Ильин и др. – Київ, 1963. – 134 с.; Крым в период Великой Отечественной войны 1941–1945. Сборник документов и материалов / Сост.: И.П. Кондранов и др. – Симферополь, 1973. – 496 с.; Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник материалов и документов / Сост.: А. М. Бурлаков и др. – Донецк, 1969. – 376 с.; Львівщина у Великій Вітчизняній війні. 1941–1945. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: С. В. Ігнатюнок та ін. – Львів, 1968. – 408 с.; Николаевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. Документы и материалы / Сост.: Г. С. Агафонова и др. – Одесса, 1964. – 360 с.; Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов. Т. 1. / Сост.: Н. И. Матяш и др. – Одесса, 1947. – 228 с.; Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов. Т. 2. / Сост.: Е. Ф. Зубицкий и др. – Одесса, 1949. – 290 с.; Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов. Т. 3. / Сост.: Г. И. Дяченко и др. – Одесса, 1951. – 238 с.; Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Документы и материалы / Сост.: А. Д. Бачинский и др. – Одесса, 1970. – 388 с.; Поділля у Великій Вітчизняній війні. 1941–1945. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: В. Г. Абрамова та ін. – Львів, 1969. – 416 с.; Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941–1945. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: М. В. Білоус та ін. – К., 1977. – 271 с.; Радянська Буковина 1940–1945. Документи і матеріали / Упоряд.: О. І. Ємельянова та ін. – К., 1967. – 404 с.; Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи й матеріали / Упоряд. М. П. Глинський, М. М. Нестерець. – Львів, 1971. – 432 с.; Радянське Прикарпаття. 1939–1959. Документи і матеріали / Упоряд.: Н. М. Владико та ін. – Ужгород, 1964. – 536 с.; Радянський Львів. 1939–1955. Документи і матеріали / Упоряд.: З. О. Губних та ін. – Львів, 1956. – 706 с.; Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: Т. М. Павлова та ін. – Львів, 1989. – 223 с.; Слава Черкащини. 1917–1967 / За ред. О. Л. Стешенка. – Дніпропетровськ, 1967. – 262 с.; Советский придунайский край. 1940–1945. Документы и материалы / Сост.: А. Д. Бачинский и др. – Одесса, 1968. – 408 с.; Сумская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. Сборник документов и материалов / Сост.: И. А. Авраменко и др. – Харьков, 1963. – 458 с.; Сумская область в период Великой Отечественной войны, 1941–1945: Сб. документов и материалов. – 2-е изд., доп. / Сост.: Л.Г. Должинец и др. – К., 1988. – 437 с.; Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941–1943. Сборник документов и материалов / Сост.: Р. И. Мильнер и др. – Харьков, 1965. – 428 с.; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1945. Сборник документов и материалов / Сост.: М. И. Бизер и др. – Одесса, 1968. – 296 с.; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Сборник документов и материалов / Сост.: М. И. Бизер и др. – Симферополь,

1975. – 320 с.; Чернігівщина у Великій Вітчизняній війні. 1941 – 1944. Добірка документів. До 25-річчя перемоги над фашистською Німеччиною / Упоряд.: О. П. Тесен та ін. – Чернігів, 1970. – 185 с.; Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Сборник документов и материалов / Сост.: С.М. Мельник (отв. сост.) и др. – Київ, 1978. – 420 с.; Черниговщина фронту. Подборка документов / Сост.: И. И. Фастовская, Э. М. Филашинова. – Чернигов, 1975. – 67 с.

² *Архипенко К. М.* Битва за Київ (Документи) // Архіви України. – 1975. – № 5. – С. 21–29; *Базанова М. М.* Документи ЦДАКФФД УРСР про визволення України від німецько-фашистських загарбників. – Архіви України. – 1974. – № 5. – С. 31–39; *Визволення Івано-Франківщини від фашистських окупантів / Подали: Підгайчук Л., Правдива Л.* // Архіви України. – 1969. – № 5. – С. 59 – 63; *Хученко І. Я.* Документи про героїзм радянських воїнів у боях за визволення України від німецько-фашистських загарбників (грудень 1942 – жовтень 1944 р.) // Архіви України. – 1979. – № 5. – С. 3 – 15 та багато ін.

³ *І наша частка в перемозі: Документальні нариси, ст., арх. документи і матеріали / Упоряд. В. Р. Коломієць.* – Львів, 1987. – 152 с.; *Подвиг на берегах Дніпра – Славутича: зб. матеріалів про відзначення 20-річчя битви за Дніпро і визволення Києва від німецько-фашист. загарбників / Упоряд.: О. О. Васильєв, В. Ф. Стадник.* – К.: Політвидав України, 1964. – 139 с. та ін.

⁴ *На рубежах воєнних років: спогади учасників Великої Вітчизняної війни: нариси, док.* – Харків, 1975. – 254 с. та багато ін.

⁵ *Коротенко В. В.* Розповідають солдатські трикутники (добірка листів з фронту) // Червоний Жовтень. – 1988. – 16 серпня; *Строки надежды и мужества. 1941–1945. Письма харьковчан / Сост.: А. И. Бурик и др.* – Харьков, 1988. – 241 с. Та багато ін.

⁶ *Боевое братство народов СССР. Дружба и массовый героизм народов СССР в боях за Советскую Украину в Великой Отечественной войне. Документы и материалы / Сост.: В. Н. Немятый и др.* – Киев, 1984. – 453 с.

⁷ *Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945: Документы и материалы: В 3-х т. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПРС.* – Київ : Наук. думка, 1980. – Т. 2–3; *Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945: Документы и материалы: В 3-х т. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПРС.* Изд. 2-е, доп. – Київ : Наук. думка, 1985 – Т. 2 – 3.

⁸ *Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: Документы и материалы: В 3 т. / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПРС.* – Киев, 1980. – Т. 3. – *Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.).* – С. 97–98.

⁹ Там же. – С. 109–110.

¹⁰ Там же. – С. 110–111.

¹¹ *Брошевван В.* Крым в документах Ставки ВГК. 1941–1944 гг.: к 55-летию Великой Победы. – Симф., 2000. – 148 с.; *Кіровоградщина і кіровоградці в роки Другої світової війни: спогади, документи і матеріали / М. В. Михайлюк (упор.), О. А. Трибуцька (упор.).* – Кіровоград, 2010. – 515 с.; *Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. До 60-річчя визволення України від гітлерівських загарбників. Науково-документальне видання / Упоряд.: Т. В. Вронська та ін.* – Київ – Львів, 2003. – 528 с.; *Крым в*

Великой Отечественной войне. 1941–1945 / Сост.: В. К. Гарагуля та ін. – Симферополь, 1994. – 208 с.; Місто Дніпродзержинськ у роки війни (1941–1945): Збірник архівних документів та фотографій / Упоряд.: Занько Р. А та ін. – Дніпродзержинськ, 2013. – 526 с.; Николаевская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы свидетельствуют / Е. Г. Горбуров и др. – Николаев, 2014. – 348 с.; Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) : збірник документів, матеріалів та світлин / Упоряд.: Байдич В. Г. та ін. – Кам'янець-Подільський, 2013. – 492 с.; Севастопольская эпопея 1941–1944 в официальных документах: сводки, приказы, распоряжения, донесения, публикации / Авт.-сост. В. Б. Иванов. – Севастополь, 2004. – 319 с.; У полум'ї війни 1941–1945 рр.: зб. статей та матеріалів / Авт.-упоряд.: Л. Виноградова та ін. – Херсон, 2005. – 58 с.; Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: документи та матеріали / Укл. О. В. Дьякова. – Харків, 2011. – 386 с.; Харьков, 1943-й. Освобожденный навсегда!: сб. док. / В. К. Вохмянин (сост.); рук. проекта А. И. Подопригора. – Х., 2008. – 84 с.; Черкащина в период Великой Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Збірник документів та матеріалів / Укл.: П. М. Жук та ін. – Черкаси, 2000. – 208 с. та ін.

¹² Харьков, 1943-й. Освобожденный навсегда! Сборник документов и материалов / В. К. Вохмянин (сост.); рук. проекта А. И. Подопригора. – Харьков, 2008. – 84 с.

¹³ Там же. – С. 3.

¹⁴ Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: документи та матеріали / Укл. О. В. Дьякова. – Х., 2011. – 386 с.

¹⁵ Листи з фронту. З фондів Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. Каталог / Авт.упор.: В. М. Сацута. – Дніпропетровськ, 2007. – 68 с.; *Прилюк Д.* Листи 1941, 1943–1944 рр. – Київ, 2005. – 152 с.; *Троянський В. К.* Солдати Батьківщини: [спогади, роздуми, публіцистика, свідчення, док., факти]. – Біла Церква, 2006. – 249 с.; Фронтовые письма одесситов / Л. Н. Никитенко (сост.). – Одесса, 2000. – 158 с. та багато ін.

¹⁶ Миттєвості війни: 1944–1994. 50-річчя визволення України від фашистських окупантів: фотоальбом / Авт.-упоряд. М. І. Селюченко. – Київ, 1994. – 156 с.; Війна 1941–1945 рр.: альбом / Улад.: Т. О. Ємельянова та ін. – Харків, 2014. – 269 с.

¹⁷ Україна в Другій світовій війні у документах : зб. нім. архів. матеріалів: Т. 2 / Упоряд. В. Косик. – Львів, 1998. – 383 с.; Україна в Другій світовій війні у документах: зб. нім. арх. матеріалів (1944–1945): Т. 4 / Упоряд.: В. Косик. – Львів, 2000. – 367 с.

¹⁸ Буковинці в трагічні роки Другої світової війни : статті, спогади та документи / Авт.-упоряд.: П. П. Брицький та ін. – Чернівці, 2013. – 207 с.; Земля Славянская в Великой Отечественной войне: документы, воспоминания, очерки. – Славянск, 2003. – 200 с.; Украина в огне Великой Отечественной войны : сб. док., материалов, статей к 60-летию Победы. – Луганск, 2005. – 400 с. та ін.

¹⁹ Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів. Травень 1944 – січень 1946 / Упоряд. О. Д. Довганич, А. М. Шекета. – Ужгород, 1999. – 316 с.; Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів. Травень 1944 – січень 1946. Про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / Упоряд. О. Д. Довганич та ін. – 2-е вид., допов.– Ужгород, 2000. – 344 с.; Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці : зб. док. (1941–1998) / Упоряд. Ю. Білуха. – Київ, 1999. – 175 с. та ін.

²⁰ *Сергійчук В.* Депортація поляків з України: Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944 – 1946 роках. – Київ, 1999. – 191 с.; *Сергійчук В.* Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр.: Нові док. і матеріали. – Київ, 1998. – 944 с.

²¹ Операція “Френтік”: з історії бойової співдружності військово-повітряних сил СРСР і США, цивільного населення України в роки Другої світової війни : зб. документів і матеріалів / Упоряд. О. Г. Бажан. – Київ, 1998. – 485 с.; Поховання німецьких військовополонених часів Другої Світової війни на території України : зб. док. / Упоряд. В. Левикін. – Київ, 2002. – 102 с.

²² Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / Редкол.: Л. В. Легасова (кер. проекту) та ін. – Київ, 2014. – 324 с.

²³ *Гальчак С. Д.* Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.). – 2-е вид.: доповн., перероб. – Вінниця, 2005. – 416 с.

The national publications that reported results of strategic and front-line offensive operations of Soviet troops on Ukrainian territory in 1943–1944 years are examined in historiographical and archaeologically scientific publishing aspects; the information potential of such research and documentary publications is considered; the perspective directions of archeographical work in this area are outlined.

Key words: “The II World War”; the Ukraine's liberation from Nazi invaders; national documentary publications; the archeography; the historiography.